

Hledání ztraceného jazyka

Text přednášky pronesené 30. 10. 1996 v Kruhu přátel českého jazyka při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

HLEDÁNÍ
ZTRACENÉHO
JAZYKA

Patrik Ouředník

ZDENĚK SUSA
STŘEDOKLUKY 1997

ISBN 80-901910-9-6

© Patrik Ouředník, 1997

Přednáška dnešního večera se měla původně jmenovat *Co se děje s češtinou*. Ke změně názvu došlo na mou žádost – neboť když jsem začal o tématu uvažovat, dospěl jsem velmi rychle k pocitu, že o češtině a o tom, co se s ní děje, se dá nejspíš cosi vyjádřit tak, že budeme hovořit o všemožných jiných jazycích včetně – neřkuli zejména – o jazycích neexistujících, to jest jazycích hypotetických. S češtinou spojuje tyto hypotetické jazyky (tak, jak jsou chápány v tradici pokusů o univerzální či ideální jazyk) dvojí: jednak zdůraznění ideové funkce jazyka, jednak stav, vyplývající z tohoto pojetí, a sice jistá míra zpochybnění nejvlastnější či alespoň nejzřejmější role jazyka, to jest komunikace. Shodou okolností nacházíme dnes v názorech a postojích některých českých intelektuálů tendence, které se mohou v tomto ohledu jevit jako popření jazyka.

Název *Hledání ztraceného jazyka* je tudíž název šalamounský, neboť zdá se mi odpovídá současnému češtinářskému tápání v temnotách a zároveň umožňuje poukázat na hypotetičnost jazyka obecně.

Čeština je jazyk nekonsolidovaný – což má samozřejmě svůj nesmírný půvab, neboť tato nekonsolidovanost (tedy neutuženost) osvobozuje, uvolňuje velmi silný poetický náboj, který je v ní obsažen.

Čeština je jazyk chaotický, k čemuž do jisté míry svádí svou povahou – to jest lexikální bohatostí, potažmo nepřeborností na jedné straně a neustálenou syntaxí na straně druhé.

Čeština je jazyk pábitelský, což znamená, že informaci přenášíme převážně na emocionální, nikoli racionální úrovni. To v sobě opět skrývá rub i líc; na jedné straně intenzivnější prožitek citový (než bude pociťovat kupříkladu Francouz), to jest vlastně prožitek povahy neverbální – spíše než významu slova nasloucháme jeho barvě, tónu, způsobu, jakým bylo proneseno, kontextu spíše než kódu, více než přesnost čili exaktnost výrazu se zpravidla kvituje jeho „vhodnost“. Tato pábitelská

podstata nám ovšem na druhé straně nezřídka znemožňuje předat informaci v její věcné podobě. Čím dál zřejmější – dle mého mínění – *nesdělnost* českého jazyka jakožto logického systému je posílena zdá se i jistým purismem, který je příznačný pro jazyky, jejichž role byla v dějinách prvořadě kulturní a národotvorná, což současně předpokládá, že se tak dělo v poměrně nedávné době, v 18. a ještě spíše 19. století. A právě tento pojem – pojem purismu (dodávám, že jej chápu a používám v původní, tedy nekonotované podobě, jako snahu o zachování čistoty jazyka podle nějakého ideálního, tudíž a priori neměnného vzoru) – mě v této fázi uvažování dovedl k tomu, co jsem říkal zkraje, totiž že nejjednodušší způsob, jakým hovořit o současném stavu češtiny, je zamyslet se obecně nad postojem k jazyku v západní kultuře. Podotýkám, že půjde o úvahy rozličné a zhusta spekulativní.

Jazyk tedy hraje v životě společnosti dvojí úlohu. Jednak je nejméně nedokonalým nástrojem k mezilidské komunikaci, jednak je nositelem víceméně výrazného ideového náboje. Mystický rozměr jazyka – ať už jej budeme vnímat výlučně jako atribut náboženský nebo jej rozšíříme i na sféru politickou a kulturní – vedl v dějinách lidského intelektu k tisícům dohadů, domyslů, dedukcí a spekulací.

V západní kultuře je jazyk – potažmo *slovo* – jediným věcným důkazem, že jsme naživu; a naopak, smrt a ticho, respektive mlčení, jedno jsou: „Kdyby mi Hospodin nebyl ku pomoci, tudíž by se octla duše má v mlčení.“¹

Jakkoli hraje jazyk zásadní roli už ve Starém zákoně – stvoření světa je koneckonců výlučně verbálním aktem² –, teprve v Novém je definitivně povýšen na vlastní podstatu

---

¹ *Bible kralická*, Žalm 94, 17.

² Obdobný kosmogonický koncept najdeme i v některých jiných mytologiích, aniž by byl vyjádřen tak jednoznačně.

boží: „Na počátku bylo Slovo, a to Slovo bylo u Boha, a to Slovo byl Bůh.“³ *Slovem* míní svatý Jan Ježíše, který „učiněn byl tělem“ jen proto, aby mohl sestoupit mezi nás, hříšníky a smrtelníky. Hlásat slovo je tudíž totéž co hlásat Boha – nikoli pouze zprávu, poselství, evangelium, nýbrž Boha jako takového, božskou podstatu všehomíra.

O tom, odkud se bere toto vypjaté postavení jazyka v judeo-křesťanské kultuře, by šlo patrně diskutovat do nekonečna. V souvislosti s Novým zákonem můžeme zajisté hovořit o vyšší abstrakci obecně, a můžeme též poukázat na to, že Nový zákon je pojat výrazně rétoricky – na rozdíl od starozákonních proroků byli evangelisté dědici řecké filozofie. A budeme-li spekulovat nadále, uvědomíme si skutečnost, která je vlastní pouze evropské jazykové kultuře: mám na mysli pořadí, v němž se objevily tři z hlediska jazyka zásadní obory, rétorika, logika, gramatika. Specifičnost západní kultury začíná tady, v této chronologii. Na počátku stála rétorika. Rozvoj rétoriky podmínil rozvoj logiky. A teprve Platónova kritika sofismu položila základy budoucí gramatiky. Ve všech ostatních kulturách – pokud je nám známo – předcházela gramatika rétorice.⁴

Ve starořecké filozofii je člověk definován jako „živočich vlastnící slovo“, přičemž *logos* je termín pro slovo, pojem, rozum i smysl. Je současně výrazem lidského myšlení a principem určujícím chod vesmíru, jinými slovy základ všeho dění v myšlení i v přírodě. Filón Alexandrijský hovoří pak ve svém alegorickém výkladu Starého zákona o *logu* jakožto síle, která je Božím zástupcem na zemi, prostředníkem mezi ním a lidmi. *Logos* je boží dar, nebeská mana, již Bůh sesílá svým věrným:

---

³ *Bible kralická*, Jan 1,1.

⁴ S atypickou výjimkou čínštiny – atypickou do té míry, že jde o jazyk izolantní.

„Lidé /.../, jakkoli snad občas otevrou oči, kráčeji zpravidla se zraky sklopenými, neboť hledají pozemské věci. /.../ Izrael však pozvedá zraky vzhůru, k éteru a nebeskému dění; byl poučen, že má hledět vzhůru, neboť odtud přichází 'mana', logos božský, onen pokrm, jenž nikdy nepodléhá zkáze, pokrm seslaný z nebe duším, které milují rozjímání. Ti druzí obracejí své zraky k cibuli a česneku, z nichž bolí oči.“⁵

Jazyk existuje, protože existuje svět; svět je a priori logický; stejně tak jazyk, který nám Bůh poskytl, abychom mohli svět pochopit. Západní pojetí jazyka, vycházející z Aristotelovy bivalentní logiky, usiluje o jednoznačnost: pravda nemůže být současně nepravda, den nemůže být současně noc, existence nemůže být současně neexistence. To, co nám připadá banální a automatické, není nutně automatické všude: buddhistická filozofie kupříkladu připouští skutečnosti, které jazyk nemůže obsáhnout, jsa odkázán na existující jevy; z našeho hlediska připouští tedy buddhismus existenci neexistujícího. Koncept nirvány je pak – v logice věci – formulován jako „všechno i nic“, „bytí i nebytí“, ale také „ani bytí, ani nebytí“ a konečně „ani nepřítomnost bytí, ani nepřítomnost nebytí“. To vše v příkrém rozporu s Aristotelem a s naším viděním světa; pro nás je Bůh „ten, který je“⁶ – a logika světa určuje logiku jazyka. Ale připustíme-li zároveň, že akt pojmenování je akt tvůrčí, že popisování světa je totéž co vymyšlení světa, že pokud by slova věci toliko *označovala*, nemohla by zrodit myšlenkový impuls a tudíž ani abstraktní kategorie, uvědomíme si, do jaké míry může být náš postoj k jazyku konfliktní.

---

⁵ *Quis Rerum divinarum heres sit*. Citováno in A. Paul: *Leçons paradoxales sur les juifs et les chrétiens*, 1992.

⁶ Podle 2. Moj. 3, 14.

Většina témat, z nichž čerpají jazykové koncepty uplynulých čtyřadvaceti staletí, figuruje v Platónově dialogu *Kratylos*:⁷ symbolika hlásek, onomatopoická teorie o původu řeči, problematika morfémů a „prvotních slov“, lesk a bída etymologie. V *Kratylovi* je rozehrán spor o původním zdroji jazyka a poprvé je zde dlouze probírána teorie, ke které se budou hlásit celé generace jazykovědců a filozofů – teorie, podle níž je jazyk nadán mystickou energií, jež zaručuje každé věci pojmenování ve shodě s její povahou.

Budiž řečeno v této souvislosti, že novodobá lingvistika uvádí k problematice původu řeči čtyři možné zdroje:

- zdroj imitační, zvaný též teorie *bow-wow*, dle níž lidská řeč povstala z citoslovců, napodobujících přírodní zvuky;

- zdroj emotivní čili teorie *pooh-pooh*, dle které se jazyk vytvářel na základě expresivních zvuků, vízících se ke konkrétním citovým stavům;

- zdroj sociální, to jest teorie *yo-he-yo*, dle které jazyk vznikl ze zpěvů, doprovázejících a rytmizujících kolektivní práci;

- a konečně zdroj, který nás dnes bude zajímat nejvíc, to jest zdroj harmonický neboli teorie *ding-dong*, podle níž jazyk vyjadřuje symbolickou souvztažnost mezi zvukem a jeho citovým dopadem.⁸

Za jiný příklad napětí, jež provází jazykovou reflexi, mohou posloužit i lité boje středo- i novověkých jazykozpytců ve věci prvenství substantiva nebo slovesa. Argumentace probíhá dvojím směrem, logickým a chronologickým. Přívrženci substantiva poukazují na to, že jméno je apriorním nositelem „vnitřních znaků“, zatímco znaky slovesa jsou proměnné podle kontextu. Jméno je tudíž substance, sloveso nahodilost: substantivum budeme klást do čela věty, sloveso za ně. Verba-

---

⁷ Pravděpodobně ~385. Česky Jan Laichter, 1935.

⁸ Názvosloví O. Jespersena (1922) můžeme bez obav převést do češtiny: *haf haf, fuj fuj, hej rup, bim bam*.

listé namítají, že elementární jednoslovná věta nemůže být než slovesná, neboť prvořadě jde o to, vyjádřit akci, nikoli aktéra, nehledě k tomu, že průběh předchází výsledku. Ostatně Bůh pravil Budiž světlo, nikoli Světlo budiž, alespoň promlouval-li do vesmíru hebrejsky.

Tak či onak je slovo – to jest jazyk – vnímáno jako transcendentální entita. A splynout či alespoň přiblížit se co nejdůvěrněji k Bohu – pojem, který bude později, najmě v 18. a 19. století, zaměněn za jiné sakrální koncepty, konkrétně lid, národ, rasu, rodnou zem, jednotu –, předpokládá, že existuje božský, respektive prvotní, respektive matečný jazyk.

Samotný pojem božského jazyka byl v rámci té které teologicko-mystické tendence chápán různě; základní proud představovala nicméně problematika ztraceného jazyka edenského či – obecněji – předbabylónského. Což nás vrací ke Starému zákonu, přesněji řečeno ke Genezi, ke chvíli, kdy byl Adam vyzván, aby pojmenoval „všelikou zvěř polní, i všecko ptactvo nebeské, i všecka hovada, i kterou duši živou“⁹ – s tím, že a) Adam pojmenoval i předměty neživé, byť o tom v bibli není řeč; b) jakkoli reálie předcházely svému označení, existence bezjmenných živočichů i předmětného světa byla neúplná a začala de facto až okamžikem, kdy vše dostalo své jméno – zejména přidržíme-li se teorie, podle níž Adam zastával v ráji původně něco jako funkci premiéra.¹⁰ Tato představa může být logicky dovedena do konce právě příchodem Ježíše-Slova, který smysl z člověka vinu a umožnil mu – tedy přinejmenším křesťanům –

---

⁹ Podle 1. Moj. 2, 20.

¹⁰ Dle židovské tradice byl Adam vybaven v okamžiku svého zrození univerzálními znalostmi, které mu umožnily pojmenovat vše, co tvoří součást vesmíru – kromě jevů, které ustanovil Bůh. Není však jasné, zdali je Adamovi prozradil, či zda je Adam uhdil.

nový život a novou naději; zjevení Slova je v tomto případě totéž co Big Bang, nový počátek věcí.¹¹

Epizoda o pojmenování zvířat, signalizující implicitně, že Bůh a Adam hovořili stejným jazykem, dala vznik jedné ze základních mysticko-lingvistických teorií o jednotném jazyce, v němž jsou věci předurčeny výchozí jazykovou nomenklaturou. Nalézt a obnovit tento jazyk znamená návrat do ráje v očích celé řady teologů a filozofů; za všechny můžeme jmenovat svatého Augustina, Isidora Sevillského či v jiné poloze Ramóna Lulla.

Trochu jiná situace (a z dnešního hlediska patrně zajímavější) nastane v 16. a zejména 17. století, kdy se problematika přesune z čistě náboženského rámce do kontextu nábožensko-filozofického, který bere v potaz technologický a vědecký pokrok ve společnosti. Výchozím zdrojem rešerší zůstává bible, ale nikoli už zdrojem jediným. Nejde už nutně o to, nalézt, či přesněji řečeno rekonstruovat prvotní jazyk lidstva, případně rozhodnout, zda šlo o hebrejštinu, aramejštinu, chaldejštinu, egyptštinu, řečtinu nebo čínštinu. K problematice se přistupuje z jiných, spekulativnějších úhlů: z hledání prvotního jazyka se pozornost přesouvá k hledání *ideálního* jazyka. Spíše než nalézt edenský protojazyk, jde tedy o to, vytvořit jazyk nový – ať už na základě jazyků stávajících nebo uměle –, který by byl Bohu co nejbliž ve své dokonalosti. V tomto ohledu můžeme hovořit o druhé fázi reflexe: nejde už o návrat do původního ráje, ale o nalezení ráje nového, uspíšení Nového Jeruzaléma. Vyhrocená situace v Evropě i zámořské objevy, s nimiž souvisí

---

¹¹ Křesťanští apoštolové vyrazí svým způsobem i na babylónské zmatení jazyků; podle Skutků svatých apoštolů (2, 1-4) se jim o letnicích zjeví Duch svatý v podobě ohnivých jazyků, které do nich vstoupí a umožní jim „mluviti jinými jazyky, jakž ten Duch dával jim vymlouvati“. Xenoglosie i glosolálie se staly znakem vyvolenosti pro řadu náboženských skupin, od irvingiánů, přes kvakery až po pentakostalisty.

nejen potřeba domluvit se s domorodci,¹² ale i nutnost pojmenovat neznámou flóru a faunu, to vše zpochybňuje dosavadní způsob nazírání – to jest prizmatem katolické církve. Atmosféra doby, poznamenaná nevídaným rozmachem mysticismu, vyústí v několik paralelních proudů, z nichž nejsilnější nachází svůj původ v rosenkruciánském pojetí vědy a magie. Tajný řád Bratrstva Růže a Kříže – natolik tajný, že dodnes není jasné, zda nešlo o podvratnou akci jezuitů s cílem vpašovat do protestantské reflexe prvky katolické spirituality – praví ve svém druhém manifestu z roku 1615:

„Až veřejně zazní jasný a břeský zvuk naší polnice... Až prorocví o budoucnosti, již zřítíme skrze tajné symboly, prorocví dosud jen v skrytu předávaná, se rozšíří po celé zemi. /.../ Mocná znamení o velkých a zásadních událostech svědčí o tom, že Bůh přináší lidskému hledání podporu skrze Písmo i pomocí tajně uspořádaných liter, aby se velká kniha přírody otevřela očím všech. /.../ Tyto litery, včleněné do Svaté bible, vtiskl Bůh ve vši zřetelnosti i do svého podivuhodného díla: země, nebes, živočichů. /.../ Tyto litery, z nichž povstává naše magické písmo, se staly základem k vytvoření nového jazyka, jenž nám umožňuje současně pojmenovat i pochopit bytí všech věcí.“¹³

Mystérium přírody a jistá zárodečná podoba panteismu¹⁴ tvoří základní úhel nového pohledu na jazyk: Adam pojmenoval zvířata a věci poté, co jej zvířata a věci *oslovily*. Nuance to

---

¹² První pokusy o kodifikaci znakového jazyka hluchoněmých se datují právě z tohoto období.

¹³ *Confessio fraternitatis Rosae crucis*, 1615. Česky *Sebrané spisy Rosenkruciánů*, Přátelé duchovních nauk, 1992.

¹⁴ Pojem se vynoří o sto let později.

je naprosto zásadní: z tohoto úhlu se člověk přestává jevit jako svrchovaný pán přírody, jakkoli mu Bůh tuto funkci výslovně udělil. Přesněji řečeno: člověk je současně středem vesmíru i jeho součástí.

Nejdůslednějším představitelem této tendence je patrně Jakub Böhme – jehož dílo bylo zjevně jedním z duchovních zdrojů Bratrstva –, podle něhož veškerá věc v přírodě obsahuje dešifrovatelný odkaz na vlastní magickou podstatu.

V Böhmově pojetí je „řeč přírody“ synonymem „senzuálního jazyka“, kterým Adam pojmenoval zvířata i věci tohoto světa a jímž kdysi hovořili lidé i národy. „Avšak ve chvíli,“ píše Böhme, „kdy se lidé přestali vyjadřovat senzuálním jazykem, pozbyli soudnosti, neboť ducha senzuálního jazyka převedli do nedokonalé, hrubé vnější podoby. /.../ Žádný národ dnes už nerozumí senzuálnímu jazyku, zatímco nebeské ptactvo i lesní zvěř jím hovoří nadále.“¹⁵

„Nebeské ptactvo“ představuje jeden ze základních mýtotočných prvků v jazyce: „ptačí řeč“ a její deriváty v podobě hudebních jazyků budou nadále inspirovat řadu filozofických a literárních děl. Dva nejvýraznější příklady jazykové fikce v 17. století, román *Člověk na Měsíci*¹⁶ Francise Godwina a cyklus *Jiný svět*¹⁷ Cyrana z Bergeracu, odrážejí dobové koncepte ideálního jazyka navýsost patrně – především v zaujetí neverbálními kódy a ovlivnění čínštinou, která je vnímána jako jazyk hudební (přičemž hudební kód, podobně jako matematický, je chápán jako univerzální).¹⁸

---

¹⁵ *Mysterium magnum*, 1623. Citováno in U. Eco: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europa*, 1994.

¹⁶ *The man in the Moon*, 1638.

¹⁷ *L'Autre Monde*, zahrnující *Histoire comique des États et Empires de la Lune*, 1657, a *Histoire comique des États et Empires du Soleil*, 1662.

¹⁸ Vliv čínštiny na lingvistickou reflexi se projevuje nejvýrazněji u Johna

Jednotný hudební jazyk, jímž hovoří Godwinovi Měsíčané, je zpracován velmi rudimentárně: Godwin se omezil na to, že za každé písmeno anglické abecedy vložil Měsíčanům do úst odpovídající notu. Princip notového záznamu nicméně převzal o pár let později člen Královské londýnské společnosti, jeden z největších propagátorů myšlenky ideálního jazyka (dnes bychom řekli „odborníků v komunikaci“) John Wilkins – s tím, že nota už nepředstavuje písmeno, nýbrž pojem. „Spíše než slova a písmena,“ míní Wilkins, „by vzdělanci měli hudebními značkami vyjadřovat věci a myšlenky; jen tak mohou doufat přinést lidstvu univerzální jazyk.“¹⁹ Různé podoby hudebního jazyka čeká ostatně velmi plodná kariéra, která vyvrcholí na počátku 19. století projektem jistého François Sudrého mezinárodního hudebního jazyka, nazvaného „solresol“.

Cyrano z Begreracu popisuje ve svém díle jazyky tři. Na Měsíci hovoří vyšší vrstvy jazykem hudebním, nižší gestuálním, tedy znakovým.²⁰ Ale ideální jazyk objeví Cyrano až u příležitosti své cesty na Slunce. Slunečan, kterého potká, s ním hovoří jazykem, který Cyrano ještě nikdy neslyšel, ale přesto mu rozumí lépe „než řeči vlastní chůvy“. „Ha!“ zvolá Cyrano po třech hodinách konverzace, „to tímto vydatným jazykem hovořil náš první otec se zvrátaty, která mu naslouchala a

---

Webba, který předkládá tezi, podle níž Noemova archa přistála v Číně (*An Historical Essay Endeavouring a Probability that the Language of the Empire of China is the Primitive Language*, 1669) a Athanasia Kirchera, podle něhož zavedl v Číně písmo Noemův syn Chám (*Arca Noe*, 1675). V obou případech se Číňané vyhnuli zmatení jazyků, neboť se nezúčastnili stavby babylónské věže. Francouz Jean Douet navrhl královskému dvoru čínštinu za podklad k univerzálnímu jazyku (*Proposition présentée au Roy, d'une écriture universelle, admirable pour ses effets, très utile à tous les hommes de la terre*, 1627).

¹⁹ *Mercury or the Secret and Swift Messenger*, 1641. Wilkins se rovněž zabýval možností vybudovat univerzální jazyk na hebrejských radikálech, méně početných než v jiných jazycích.

²⁰ I zde jde o odkaz na čínskou realitu (kastovní jazyky).

kteřá mu rozuměla! /.../ A proto také od tē doby, kdy jsme tento jazyk ztratili, neposlouchají nās jako kdysi a nepřicházejí na naše volání, neboť nám již nerozumí.“

Myšlenka obydlených mimozemských světů, v nichž se skrývá pravda světa našeho, není zdaleka jen apanáží literátů. Galileiovská představa vesmíru vede k zpochybnění dosavadního nazírání na svět a rozvoji moderního utopismu. A naopak, hledání ideálního jazyka v sobě bude napříště zahrnovat možnost mimozemské komunikace. Ozvěnu této aspirace můžeme nalézt i u Komenského, který v *Cestě světla* upozorňuje na práce svých francouzských kolegů: „Jedni z nejdůmyslnějších Francouzů, Mersenne a Le Maire, se domnívají, že šťastně položili základy takového jazyka. Doufají, že by se jím domluvili nejen s kterýmikoli obyvateli světa, nýbrž i s obyvateli Měsíce, jsou-li jací.“²¹ Nalézt společný jazyk, či chceme-li způsob komunikace s mimozemšťany je dodnes vítanou kratochvílí lingvistů a matematiků.²² Před několika lety proběhlo tak ve Spojených státech kolokvium, jehož námětem bylo vytvořit návěští, které by případné mimozemšťany informovalo o nebezpečí, hrozícím (přínejmenším nám pozemšťanům) v souvislosti s podzemními skladišti radioaktivních látek; jinými slovy o to, přeložit do mimozemštiny varování typu „Zde nekopat, životu nebezpečno!“.

Z filozofických konceptů minulosti těží zpětně – a tady se kruh uzavírá – i moderní literatura science fiction. Čapkovský robot je přímým potomkem mluvícího automatu, o němž uvažoval Descartes; telepatie není než forma neverbální komunikace, o níž psal svatý Augustin; na mersennovský projekt interplanetárního hudebního jazyka navazují *Blízká setkání třetího druhu* Stevena Spielberga,²³ kde ostatně nalezneme

---

²¹ *Via lucis*, 1668. Citováno podle českého vydání z r. 1961.

²² Srov. např. mezinárodní projekty Lincos, OZMA, CETI aj.

²³ *Close encounters of the third kind*, knižně 1978.

všechny atributy judeokřesťanského jazykového mýtu, včetně babylónské věže v podobě osamocené kuželovitého vrchu, v jehož jícnu mimozemšťané nakonec přistanou. Univerzální jazyk rovná se tedy jazyk univerza: o vyspělosti Spielbergových mimozemšťanů nevyovídá prvořadě jejich dokonalá technologie, která jim umožní putování vesmírem a přistání na Zemi, nýbrž schopnost komunikovat s pozemšťany – pomocí magické pěti tónů.

Postoj většiny evropských intelektuálů poloviny 17. století nejzřetelněji obráží snaha uvést v soulad biblickou pravdu s novodobými vědeckými poznatky. Jak to poněkud emfaticky komentuje Ottův slovník naučný, „dávný názor fyzického světa utrpěl značnou ránu naukou Koperníkovou, jížto země z klidu vyburcována byla a s centra světa sesazena jest; nebeské sféry se sřítily a pochovaly pod svými rupy i jiné představy posud posvěcené.“²⁴

Galileo Galilei vysvětluje osobně rozpor mezi dogmaty Písma a nově konstatovanými jevy tak, že pravda je jediná a nedílná, avšak projevuje se ve dvojí podobě – slovem Svatého Písma a jazykem přírody. V obou případech jde o dílo boží. V bibli hovoří Bůh exoterickou formou jazyka, v přírodě esoterickou. Citují:

„Svaté Písmo i příroda pocházejí ze Slova Božího: Písmo je vyjádřením Svatého Ducha, příroda důsledek a nejděrnější výraz Božích příkazů. A má-li být Písmo dostupné i prostým lidem, je nutno říci mnohé věci, jež se pak mohou zdát – vyjdeme-li ze smyslu jednotlivých slov – v rozporu s absolutní pravdou. Příroda je však v mezích, které jí byly určeny, neměnná a lhostejná; nezáleží jí na tom, zda bude skrytý smysl věcí odhalen li-

---

²⁴ J. Otto, 1889.

dem čili nic. Jeví se tudíž, že žádná z fyzikálních skutečností, na které jsme poukázali /.../, není v ničem zpochybnitelná tím kterým slovem Písma. /.../ Tato dvojí pravda není nikterak v rozporu.“²⁵

Díky tomuto napětí v mystice, teologii, filozofii a vědě představuje 17. století zlatý věk hledání ideálního jazyka. Paralelně k čistě mystickému pojetí se množí pokusy o univerzální jazyk, který by – vycházející ze zákonitostí přírody, tak jak je chápe věda a filozofie (což je totéž) – cele obsáhl logiku světa a tím předem vyloučil jakoukoli odchylku od pravidel, či přesněji řečeno od pravidla. Karteziánská metodologie, z níž jednotlivé pokusy více či méně vycházejí, předpokládá ovšem daný řád lidské logiky, odpovídající ideálně logice matematické, která obráží mechanismus vesmíru. Univerzální filozofický jazyk tedy spočívá na dvojí ose: na dokonalé klasifikaci veškerého vědění (typu „slon je zvíře a savec a má chobot“) a na gramatice, která by jednou provždy ustanovila vztah mezi jednotlivými prvky tak, aby každý z nich odpovídal předchozí klasifikaci – formou kódů, odkazů, mnemotechniky, onomatopoeie a podobně. Dotáhneme-li hypoteticky navrhovaný systém do konce, univerzální filozofický jazyk by nepřipouštěl protismysl; mluvčí by kupříkladu nemohl vytvořit větu „slon není zvíře“ – neboť sdělení „toto je zvíře a savec a má chobot a není zvíře“ by bylo nikoli snad absurdní, ale nesrozumitelné.²⁶

O vytvoření podobného univerzálního jazyka usilovala řada filozofů a teologů; nejdůsledněji se tématem zabývali Marin

---

²⁵ Citováno in L. Geymonat: *Galilée*, 1983.

²⁶ Delikátnější problém by skýtala věta „tento slon nemá chobot“, o slonovi, který o chobot přišel. V tom případě bychom museli uvažovat o konstrukci typu „toto je zvíře a savec a má chobot, ale nehoda (dvojtečka): nemá chobot“. Signalizovat nehodu by bylo každopádně nutné; v opačném případě by byl slon, respektive živočich bez chobotu zaměnitelný s jinými a první část sdělení by byla chápána jako přeřeknutí.

Mersenne²⁷ ve Francii, George Dalgarno²⁸ a John Wilkins²⁹ v Anglii. A jakkoli jde o pojetí, které můžeme z hlediska předchozího vývoje označit za racionální, nevyklučuje v žádném případě mystiku. Prvotním cílem zůstává nadále vytvořit či nalézt pojmy, které by byly nositeli veškerých vlastností označovaného, to jest, slovy citovaného rosenkruciánského manifestu, které by umožnily „současně pojmenovat i pochopit bytí všech věcí“.

Do tohoto řekněme encyklopedicko-mystického proudu se řadí i Komenský. Také on uvažuje o ideálním jazyce, který nazývá *přirozeným*, neboť by „povahou zvuků a skladbou částí vyjadřoval podstatu věcí“³⁰, ale který by byl současně „rozumový, neboť by neměl ani po materiální, ani po formální stránce až do poslední čárky nic, co by nemělo vyjadřovací význam; *pravidelný*, neboť by ve svých pravidlech neměl žádné výjimky; *harmonický*, neboť by představoval soulad představ a věcí a šířil by je v lidských myslích; */.../ mystický*, neboť by vysvětloval mystéria věcí.“³¹ V duchu své doby podmiňuje Komenský projekt univerzálního jazyka – jehož úspěch by „temnoty babylónské převrátil v světlo síónské“³² – trojím předpokladem. Musí za a) „obsáhnout celou soustavu věcí,

---

²⁷ Teolog a filozof, autor projektu univerzálního hudebního jazyka, který by zahrnul i dosud neznámé možnosti jazyka (*Harmonie universelle*, 1636).

²⁸ Lingvista, autor univerzálního písma a návrhu filozofického jazyka (*Ars signorum, vulgo character universalis et lingua philosophica*, 1661).

²⁹ Teolog, matematik a lingvista, autor patrně nejpropracovanějšího návrhu univerzálního jazyka v 17. století; práce se ujal na žádost Královské společnosti (*Essay towards a Real Character and a Philosophical Language*, 1668).

³⁰ *Linguarum methodus novissima*, 1649. Citováno podle P. Trosta, „Komenského jazyková doktrína“, in *Studie o jazycích a literatuře*, 1995.

³¹ *Panglottia*, rkp. cca 1665-66. Volně citováno podle českého vydání z r. 1992.

³² *Ibid.*

viditelných i neviditelných /.../“; za b) „vzít v potaz celou soustavu zvuků (které může vytvářet lidský jazyk a ústa), neponechávaje žádný, ani nejmenší zvuk bez určitého významu“; za c) „uvést v harmonii celou soustavu zvukových odstínů, nepřehlížeje žádný, ani nejmenší rozdíl věcí, pojmů a zvuků“. „Proto,“ pokračuje Komenský, „se nejprve sestaví úplný a univerzální slovník, určující význam všech zvukových hodnot lidského jazyka, úplná a univerzální mluvnice, předpisující přesně pravidla všech možných obměn v řeči, a nejúplnější výklad věcí napsaný tak, aby pravé poznání věcí i všechn jas jazyka vstoupily účinně do každého.“³³

Stejně jako Mersenne, Dalgarno a později Wilkins pojímá tedy Komenský univerzální jazyk jako odraz logické soustavy věcí, předpokládaje současně v duchu novoplatonských idejí, že zvuk pro označení té které věci vyplývá z její povahy. V *Panglottii*³⁴ navrhuje kupříkladu v „poznámce o významu hlásek“ následující členění:

„A necht' znamená něco rozsáhlého a velkého;

I něco malého a útlého;

O kulatost, jasnost a celistvost;

U hranatost, nejasnost a nicotu;

E budiž povahy střední mezi velkým a malým, kulatým a hranatým, vším a ničím /.../;

H jest dech, a proto bude vyhrazeno věcem ducha;

F je prudký van, budiž tedy vyhrazeno rychlým pohybům;

L bude znamenat měkké, R tvrdé; též věci plynné,

---

³³ *Ibid.*

³⁴ In *De rerum humanarum emendatione*, rkp. 1666, 1. vyd. 1966, česky (kompl. vyd.) 1992. O postavení *Panglottie* v kontextu dobových pokusů o univerzální jazyk srov. J. Patočka: „Komenského Všeobecná porada“, in *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové*, 1964.

jasné, zvučné;
*M věci mlhavé, němé.“*³⁵

Komenský si zopakuje i adamovskou zkušenost s pojmenováním zvířat: v „Přizvání“, které předchází vlastnímu korpusu *Orbis pictus*,³⁶ je každé písmeno abecedy doplněno ilustrací živočicha, jehož hlas je onomatopoicky k hlásce nejbliž. To vše doplněno legendami: „Cornix cornicatur, vrána kváče“ upřesňuje písmeno A, „Anfer gingrit, hus gagoce“ písmeno G, „Ursus mürmurat, nedvěd mrmle“ písmeno M a tak dále. K onomatopoeice se Komenský vrátí i v *Panglottii* v pojednání o slabikách: „První skupinu budou tvořit slabiky, jimiž se vyjadřuje přírodní zvuk, jako *bé* bečení ovcí, *si* hadí sykot atd. Takových mají hodně Češi, například *bouch*, *plesk*, *třesk*, *vřesk*, *frrr*, *šoust*, *šplouch*.“

Onomatopoeie je vnímána jako možný základ ideálního jazyka celou řadou badatelů – jakkoli snad nejvíc zpochybňuje princip nadnárodní srozumitelnosti a univerzálnosti.³⁷ Navzdory tomu zůstává u hledačů ideálního jazyka velmi oblíbeným terémem; vábníčka mateřského jazyka vítězí namnoze nad sucharskou vědeckostí.

Jako jeden z mála si zato Komenský položil zajímavou otázku, totiž zdali Bůh, pakliže svět dospěje nanovo k jednotnému jazyku, nebude mít stejnou reakci jako kdysi, to jest nesešle-li na pyšné lidstvo nové zmatení jazyků a neobráti tak vniveč celoživotní snažení tolika vynikajících mužů. V rukopisné verzi svého spisu Komenský odpovídá pouze nedokončenou větou, k

---

³⁵ „První pokus o nový harmonický jazyk“, in *Panglottia*.

³⁶ *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*, 1685.

³⁷ Od českého *bouch!* se dostaneme k francouzskému a anglickému *boum!* /*boom!*, od *šplouch!* k *floc!* a *splash!*, od *žbluňk!* k *plouf!* a *plop!* Francouzský vepř neříká *chrocht!*, nýbrž *grouin!*, anglický kohout volá nikoli *kykyryký!*, nýbrž *doodle-doodle-do!*

níž se patrně zamýšlel vrátit později: „Není namístě obava, že by Bůh seslal [nové] zmatení...“³⁸ – aniž by vysvětlil, proč podobná obava není namístě. Můžeme nicméně rozumně předpokládat, že v pojetí Komenského by důvod boží blahosklonnosti tvořila skutečnost, že ideální jazyk bude odrazem ideálního světa a Bůh nebude mít důvod k zákroku.

Slabina, ale zároveň i hnací síla těchto projektů spočívá tedy prvořadě – chronologicky vzato – v potřebě definovat „celou soustavu věcí, viditelných i neviditelných“, v potřebě logického a vyčerpávajícího soupisu věcí tohoto světa: flóry, fauny, přírodních úkazů, mezilidských vztahů, citového života, organizace společnosti, lidského věku v opozici k historickému času a tak dál. Po celé toto období splývá jazykověda s encyklopedismem.

Z mnohých pokusů o vytvoření podobného soupisu alespoň jednu ukázkou – fiktivní, leč velmi přesvědčivou. Jorge Luis Borges, jehož literární alchymie vděčí za mnohé právě historii hledání univerzálního jazyka, hovoří v jedné své novele o „jisté čínské encyklopedii“, nazvané „Nebeský trh dobrovolných znalostí“, a cituje z ní výchozí klasifikaci pozemských živočichů. Zvířata jsou rozdělena do čtrnácti skupin:

- a) *patřící císaři;*
- b) *nabalzamovaná;*
- c) *ochočená;*
- d) *selata;*
- e) *sirény čili ochechule;*
- f) *bájná;*
- g) *psi na svobodě;*
- h) *zmíněná v tomto výčtu;*
- i) *která se třesou a zmítají jako blázni;*
- j) *nesčíslná;*

---

³⁸ In *Panorthosia*. Volně citováno podle českého vydání z r. 1992.

- k) namalovaná velmi jemným štětcem z velbloudích chlupů;
l) et caetera;
m) která rozbila džbán;
n) která se zdálky podobají mouchám.³⁹

Borgesův soupis vypovídá především o jednom – právě proto také volí pro svou citaci neevropský, vzdálený zdroj –: o naší nemožnosti (nikoli neschopnosti) pojmout (nikoli pochopit) podobný soupis. Michel Foucault si klade otázku, co v tomto soupisu se vlastně vzpírá našemu myšlení.⁴⁰ Každá z uvedených skupin má jasný smysl i obsah. Imaginární zvířata jsou zařazena zvlášť, seznam pečlivě rozlišuje mezi nimi a zvířaty veskrze reálnými, to jest těmi, která se třesou a zmítají jako blázni nebo která rozbila džbán. Na rozdíl od evropských bestiářů nedochází k žádnému směšování, nenajdeme tu křídla s drápy, dračí zuby, žádné uhrančivé tlamy, ani stopa po ohnivém dechu či smrtícím puchu. Žádnému ze zastoupených druhů není přiřknuta magická moc; bájná zvířata jsou definována jako taková.

To, co se vzpírá naší soudnosti a logice, probíhá ve skutečnosti jinde: v nepatřičném seskupení jednotlivých druhů. Abecedně řazený soupis, který slouží citovaným zvířatům za doklad jejich existence i příbuznosti, je scestný právě tím, že představuje jediné místo, jediný prostor, v němž se mohou setkat zvířata „nesčíslná“ se zvířaty namalovanými velmi jemným štětcem z velbloudích chlupů či těmi, která se zdálky podobají mouchám: tímto prostorem je pouze a výlučně jazyk. Kategorie, uvedená pod písmenem *h*, to jest zvířata „zmíněná v tomto výčtu“, tedy kategorie překrývající všechny ostatní, je zde nikoli odrazem, nýbrž kreací světa. Hledání ztraceného

---

³⁹ Podle franc. překladu (*Fictions*, 1966).

⁴⁰ In *Les mots et les choses*, 1966.

jazyka je tedy i hledáním ztraceného světa, v němž zvířata, pojmenovaná Adamem, podléhala jasnému řádu, jehož kód nám byl odebrán současně s absolutní filozofií po vyhnání z ráje.

Paralelně k pokusům o vytvoření univerzálního jazyka se zhruba ve stejné době – bereme-li 16. a 17. století jako rámcově jednoduché vývojové období – rozbíhá ideologický spor o lidový jazyk v opozici k latině. Osamělým přechůdcem této tendence byl o více než dvě stě let dřív Dante, který jako první povýšil lidový jazyk nikoli pouze na úroveň psaného jazyka, ale *nad* latinu. Duch svatý, soudí Dante, nemůže než promlouvat jazykem vrozeným, spontánním, nešlechtěným. Což neznamená, že my lidé jsme zbaveni odpovědnosti: i lidový jazyk je třeba kultivovat, neboť má-li dosáhnout ideálnosti, jež mu byla vlastní před babylónskou katastrofou, musíme jej napřed očistit od veškerých nánosů a rzí a odkrýt původní zdroj inspirace. Dantovy úvahy – které daly nicméně vznik spisovné italštině – byly jednak příliš obecné, jednak a hlavně poplatné románskému kontextu doby. Dantova *metoda* – kombinace jednotlivých nářečních prvků, novotvary vycházející ze společných kořenů románských jazyků a oděné do domorodého pláště – bude zato v budoucnu spontánně inspirovat celý houf lexikologů.

Skutečná či chceme-li novodobá sakralizace lidové mluvy (jež tvoří jeden z nejdůležitějších momentů v dějinách jazyka) proběhne však teprve v 16. a 17. století, stejně dobře v protestantských jako katolických zemích.⁴¹ A je-li zpočátku výhradně teologickým problémem, stane se velice rychle záležitostí politickou – od „lidového“ k „národnímu“ je jen krok. Princip národní identity skrze jazyk si větší či menší měrou prodělaly všechny evropské země. Rozdíl spočívá právě v míře. S tro-

---

⁴¹ Prvním národním jazykovým manifestem a „obranou“ je *Défense et illustration de la langue française* Joachima du Bellayho z r. 1549.

chou zjednodušení můžeme říct, že čím je ta která země politiky frustrovanější, tím radostněji a trvaleji se uchyluje k jazykové mystice.

Zpochybnění latiny jako přirozeného jazyka vzdělanců a čím dál naléhavější potřeba komunikovat s co nejširšími vrstvami obyvatelstva vedou na jedné straně k potřebě kodifikace spisovného národního jazyka a současně ke zrodu jazykového nacionalismu. Nacionální hypotézy, tvořící odjakživa součást jazykového diskursu, získávají nový náboj. Zajímavé je, že tento směr bádání lze podložit i teologicky, zpochybněním mýtu babylónské věže. Neboť v rozporu s ustáleným stanoviskem katolické i protestantské církve se babylónská katastrofa netýká nutně celého lidstva, ba ani většiny lidstva: z kapitoly, předcházející zmatení jazyků, vyplývá, že Noemovi potomci hovořili různými jazyky už před budováním věže: „Od těch [synů] rozdělení jsou ostrovové národů po krajinách jejich, každý podle jazyku svého...“⁴² Což by znamenalo, že na staveništi se buď hovořilo mezinárodním jazykem, známým všem účastníkům, nebo že „řeč“, již Hospodin zmátl, je nutno chápat přeneseně, ve smyslu společného projektu, který se Bohu z toho či onoho důvodu znelíbil.

Někteří autoři národních teorií zpochybňovali oficiální stanovisko církve, která – ve shodě s učením svatého Augustina – považovala za edenský jazyk hebrejštinu⁴³; jiní připouštěli, že

---

⁴² Čili v ekumenickém překladu: „Z nich vzešly ostrovní pronárody v různých zemích, pronárody různého jazyka a různých čeledí.“ (Gen. 10, 5.) Srov. též Gen. 10, 20: „To jsou synové Chámovi v různých zemích, pronárody různých čeledí a jazyků.“ a Gen. 10, 31: „To jsou synové Šémovi různých čeledí a různých jazyků, různé pronárody v různých zemích.“

⁴³ *De civitate dei contra paganos*, 413-424. Teze svatého Augustina měla nicméně své odpůrce už v antice: Theodóretos z Antiocheie hlasoval pro syrštinu, svatý Řehoř z Nyssy tvrdil, že hebrejšтина není zdaleka nejstarším jazykem a že je ostatně iluzorní představovat si Boha v roli učitele, kterak káže abecedu prvním lidem.

mohla být jazykem, jímž se hovořilo v ráji, ale boží hněv nad nevděčností Adama a Evy ji definitivně diskvalifikoval. Nic tudíž nebrání hledat Bohu nejmilejší jazyk jinde. Několik příkladů:

Dle skupiny anonymních irských kněží byla jazykem, používaným při stavbě babylónské věže, gaelština: věž byla zbudována z devíti stavebních materiálů, odpovídajících devíti slovním druhům, přítomným v gaelštině, a stavební materiál byl kladen podle pravidel gaelské větné skladby.

Dle Giovana Gelliho existuje jasná posloupnost mezi noemovskou aramejštinou a etruštinou, jejímž přímým potomkem je toskáňština, takto jazyk ze všech nejlíbeznější.

Dle některých španělských teologů hovořil Thuba, syn Jáfetův – Jáfet, jeden z Noemových synů, je všeobecně považován za praotce evropských národů –, kastilsky.

Omyl, praví Van Gorp, který zastává princip boží inspirace v prvotním jazyce a klade tudíž rovnítko mezi slovo a věc, kterou označuje: tento vztah ze všech jazyků nejlépe vyjadřuje holandština, respektive antverpský dialekt. Antverpané pocházejí rovněž z rodu Jáfetova, ale na stavbě babylónské věže nebyli přítomni: zmatení jazyků se jich tudíž netýká.

Dle příbuzné, leč konkurenční teorie barona Ryckholta je jazykem, kterým se hovořilo u kolébky lidstva, zcela zjevně vlámsština; všechny ostatní jazyky jsou pouze okleštěnými vlámskými dialekty.

Dle teorie Švéda Andrease Kempeho se v ráji ve skutečnosti hovořilo třemi jazyky: Bůh mluvil švédsky, přinejmenším v okamžiku rozsudku; Adam dánsky; had, který svedl Evu, francouzsky. Švédsko je identifikováno jako bájná Atlantida, v níž se usadil Jáfet se svou rodinou.⁴⁴

Dle Guillauma Postela – jednoho z prvních teoretiků univer-

---

⁴⁴ Příklady jsou převzaty z M. Olender: *Les langues du Paradis*, 1989, a U. Eco: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europa*, 1994.

zální harmonie – může na titul vládce nového světa legitimně aspirovat francouzský král, takto potomek Gomera, prvorozenného syna Jáfeta, zakladatele galského rodu, jak vyplývá z Postelovy etymologické spekulace, podle níž „gallus“ znamená hebrejsky „ten, který překonal vlny“, potažmo unikl potopě světa.⁴⁵

K Jáfetovi se přihlásili i Slované, respektive jejich „nejmocnější, nejstatečnější a nejslavnější kmen“⁴⁶ – to jest Češi – ústy Tomáše Pěšiny a Václava Jana Rosy, který poukazoval i na to, že slovanština je netoliko vedle hebrejštiny, řečtiny a latiny jedním ze čtyř svatých jazyků, ale božskou podstatu všech věcí vyjadřuje ze všech nejlépe. Ostatně samo české slovo Bůh je toho důkazem, neboť obsahuje vyjádření Svaté trojice: Boha Otce reprezentuje *B*, první souhláska v abecedě, Krista *U* – poslední samohláska, přičemž dvouhláska *UO* – tedy *U* s kroužkem – vyjadřuje Kristovu dvojí podstatu, boží a lidskou, nehledě k tomu, že kroužek čili kruh je sám o sobě reprezentací nekonečna, respektive úplnosti. Co se týče *H*, nejde venkoncem vzato o hlásku, nýbrž o přídech, potažmo dech, potažmo Ducha svatého.⁴⁷

Argument čtveřice svatých jazyků přebíral i Bohuslav Balbín dodávaje: „Že jazyk slovanský /.../ původem a vnuknutím božím povstal, pochybovati nelze.“⁴⁸

---

⁴⁵ *Thresor des Prophetes de l'Univers*, 1556. Postel, hlásající smíření mezi křesťany a muslimy, je rovněž jedním z předchůdců Komenského v projektech „všenápravy“ a nadnárodního mírového sboru – s tím rozdílem, že je-li u Komenského ideální jazyk možný až po získání konečného obrazu světa, Postel klade zrod „jazyka svornosti“ jako podmínku k překonání teologických a vědeckých rozporů.

⁴⁶ Tomáš Pěšina v *Slávě pražského Libanonu*, 1673.

⁴⁷ *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672. Citováno in V. Černý: *Až do předsíně nebes*, 1996.

⁴⁸ *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*, 1677. Citováno podle prvního českého překladu Emanuela Tonnera z r. 1869.

Dle Luthera je Bohu nejbliž němčina, respektive durynsko-hornosaský dialekt, do něhož přeložil bibli. Němčina, dokládá Luther, je netoliko spolu s hebrejštinou, řečtinou a latinou jedním ze čtyř svatých jazyků, ale božskou podstatu všech věcí vyjadřuje ze všech nejlépe. (Proti čemuž Bohuslav Balbín energicky protestuje; v jeho očích je Luther pouhopouhý „ochlasta a břicháč“, „pivem neb sladovinou vykrmený, jenž v jazyku saském slovy velebné svátosti /.../ jakoby verši čarodějnickými hřmotí.“⁴⁹)

O sto let později dokládá Georg Filip Harsdörffer, že němčina je jazyk, jenž dokonale souzní s jazykem přírody – což nás vrací k „senzuaálnímu“ jazyku Jakuba Böhma – a je s to pronést všechny její zvuky:

„S nebem hromuje, s mračny metá blesky, s kroupami bodá a štípe, s vichry hvízdá, s vlnami pění, s větrem ozvěnou zvučí, s kanóny hřímá, s řetězy lomozí, řve jako lev, bučí jako vůl, bručí jak medvěd, říjí jak jelen, bečí jak beran, chrochtá jako vepř, štěká jako pes, řehtá jako kůň, syčí jako had, mňouká jak kočka, kejhá jak husa, kváká jak kachna, bzučí jak sršeň, kdáká jak slepice, klape jako čáp, krákorá jak havran, švitoří jak vlaštovka, štěbetá jak vrabec. /.../ Všelickou věcí, která vyluzuje jaký zvuk, příroda promlouvá německou řečí. /.../ Aby pojmenoval ptáky a pozemské živočichy, nemohl Adam než sáhnout po našich slovech: ta mu umožnila vyjádřit, v souladu s přírodou, jejich vrozené vlastnosti, znělé již svou podstatou: a není tudíž nic překvapivého na tom, že kmeny našich slov jsou ve velké většině obsaženy ve svatém jazyce.“⁵⁰

---

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ *Frauenzimmer Gesprächspiele*, 1641. Citováno in U. Eco: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europa*, 1994.

S čímž o půl druhé století později hluboce nesouhlasí Karel Hynek Thám:

„Věc jistá jest, že jazyk náš v dokonalosti a jádrnosti nad jiné předčí. Neboť jak se rozum náš v tom chváíl, když věci tak jak samy v sobě jsou, rozumí a chápe, tak též i jazyk, když věci tak, jak v přirození svém se dějí, vyslovuje, tak sice, že jedné každé věci přirozený hlas, hlahol, hluk, křik, chřest, šust, šept, zvuk v uších našich takměř rozléhati se zdá, a odtud podstata její v mysli naší se vypodobňuje a vytváří. /.../ Ku příkladu /.../ douti, to jest foukati, odtud duch. Víti nebo váti, odtud vítr, vějice, vijadlo a latinské slovo ventus. Tak také břínčeti, odtud břinkot, hřmíti, hřmot, rochání, fičení, dusot, třeskot a jiných více. Jména živočichů od vlastních přirozených hlasů jejich pocházející vlastně živočichům přináleží, ježto ani Řeci, ani Latiníci, ani Němci tak vlastně, tak dokonale a hlučně nevyprávějí a nevyjadřují jako my Čechové. Jako ku příkladu to slovo vůl od hlasu vo nebo vů; husa od hlasu hus; kachna neb kačena od hlasu kach nebo kač; krůta od křiku kru, kru; chřástal od křiku chřast; cvrček od křiku cvr; krkavec od křiku kr, kr; vrána od křiku vrá; čížek opět od hlasu číž; pěnkava od hlasu pěnk. Též i v jiných hlas podobně se vyslovuje, jako: výti, řvátí, mumlati, škohrtati, sípěti, říkati, řehtati, chrochtati, bečeti, skučeti, kohetati, píštěti, skřehtati, krákati, hýkati, krkati, kokrhati, kukati, švihlati, kdákati, silipati, bzíti atd.“⁵¹

---

⁵¹ Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům, v cvičení se v něm liknavým a nedbalým, 1783.

A tak jsme se nenápadně octli v druhé půli 18. století, kdy se jazyková megalomanie stává definitivně součástí politické sféry.

Konstituce národních států v renesanční Evropě posílila jazykovou konkurenci; jednotlivci i obec chápou svůj jazyk jako formu individualizace a identifikace. A podobně jako není zatěžko učinit krok od lidového k národnímu a od národního k nacionálnímu, můžeme si legitimně položit otázku o jazykovém rasismu. Středověcí a humanističtí jazykozpytci, kteří podlehli nutkání povýšit vlastní jazyk nad ostatní, uvažovali v pojmech *vyvolenosti*; moderní jazykový rasismus se definuje v pojmech *nadřazenosti*. Vyvěrá, podobně jako ostatní formy rasismu, z dvojího zdroje, lidového a vědeckého. Mechanismus prvního je zcela rudimentární, ukázky – v českém kontextu – jdou od posměšků napodobujících homofonicky tu kterou řeč⁵² až k potřebě degradovat psychologicky obávaného souseda a kolonizátora na blekotajícího či němého idiota.⁵³

Vědecký jazykový rasismus má svůj původ v počátcích moderní komparatistiky, především v kontextu německého romanismu.

Na sklonku 18. století dochází v nazírání jazyka k novému období. V západní kultuře můžeme myslím hovořit o třetí fázi reflexe, která fakticky trvá podnes, byť ve zmírněné, bezbarvější podobě. Hebrejštiny a semitské jazyky obecně ztrácejí velkou část své přitažlivosti; nové poznatky o dosud neznámých či málo známých jazycích vedou k potřebě vybudovat co možná vyčerpávající typologii a zařadit existující jazyky do chronologických – a tudíž hierarchických – souvislostí.

Na rozdíl od dvou předchozích lze tuto třetí fázi datovat: na

---

⁵² „Šoule, moule, vystrč koule!“, „Vité že se nežéré, že se papá? Že se neséré, že se kaká?“ atp.

⁵³ Adjektivum *němý* vyjadřovalo i nezřetelné či nesrozumitelné zvuky.

jejím počátku stojí příspěvek Williama Jonese v Listech Asijské společnosti z roku 1786, věnovaný sanskrtu. Dle Williama Jonese jde o nejvyspělejší známý jazyk, dokonalejší než řečtina, bohatší než latina. Všechny tři mají ostatně společný původ, ale to není vše: se sanskrtem je spřízněna i keltština, góština a staroperština.

Skutečnost, že Jonesův příspěvek nezapadl do nepaměti po vzoru stovek jiných víceméně podložených lingvistických spekulací – pro obohacení dějinných anekdot lze upozornit na to, že Jones, jak vyplývá z jeho korespondence, začal studovat sanskrtné tři měsíce před svým historickým prohlášením –, tato skutečnost souvisí nepochybně s všeobecně sdílenou potřebou nahlédnout jazyk z nových úhlů.⁵⁴ Osvícenství 18. století nastolilo obrat ve všech sférách humanitního a vědeckého bádání. Způsob, jakým se po staletí kladly a řešily otázky logiky, rétoriky, gramatiky, etymologie a lexikografie, je zneuznán hodným a odmrštěn z téhož titulu jako astrologie či alchymie.

Srovnávací jazykověda hledá možné spřízněnosti, souvislosti, vztahy, vazby mezi jednotlivými jazyky. Způsob práce není zas tak odlišný od způsobu, jakým přistupovali k tématu předosvícenští badatelé. A jsou-li vědecké ambice jazykovědců 19. století méně utopické než kdysi – nejde už o obnovu prvotního jazyka či vytvoření jazyka filozofického –, motivace zůstává v zásadě stejná: dobrat se matečného jazyka lidstva, nebo alespoň jeho civilizované části. Rozdíl spočívá především

---

⁵⁴ Sanskrtn byl v Evropě znám díky studiím, které se už od konce 16. století zabývaly příbuzností indických a perských slov na jedné straně, řeckých, latinských, italských a germánských na straně druhé. Na indoevropské a semitské rozdělil známé jazyky G. W. Leibniz v roce 1710 (*Brevis designatio meditationem de originibus dictus potissimum ex indicium linguarum*). První skupina se dále štěpí do dvou podskupin: první tvoří jazyky italské, keltské a germánské, druhou řečtina a jazyky slovanské. Původním zdrojem všech jazyků je *lingua adamica*.

v argumentu vědeckosti: náhled na zpracovávanou látku není už filozofický, neřkuli metafyzický; náhled na zpracovávanou látku je empirický, neřkuli vědecký. Komparatistika 19. století má nesporné zásluhy v tom smyslu, že vybídla k důkladnějším studiu neevropských jazyků. Na druhé straně – prodchnuta německým romantismem – hraje zcela jednoznačnou roli v novodobém konceptu árijství v opozici vůči semitskému světu.

V této souvislosti není nezajímavé srovnat němčinu s jiným velkým evropským jazykem odlišné provenience, a to francouzštinou. Z podobného srovnání vyplývá myslím ideový, potažmo ideologický rozměr toho kterého národního jazyka velice zřetelně.

Je-li v optice německého idealismu jazyk vnímán jako zbyteční duševní meditace národa, v pojetí francouzských myslitelů jde především o *nástroj* k procvičování soudnosti a reflexe. Jazyk zde není prezentován jako výklad bytí, nýbrž jako vyjádření bytí; nikoli v pojmech skrytého smyslu, nýbrž v pojmech výrazu; nikoli jako nástroj k uchopení jedné pravdy, nýbrž jako nástroj k uchopení mnohé a proměnné reality. Němčina oproti tomu předpokládá vztah, respektive souznění mezi jazykem a božským prazákladem všeho: jedno vyjevuje druhé. „Pojem“ už tudíž není výsledek rozumového chápání, nýbrž nejvlastnější výraz skryté výchozí skutečnosti; pojem rovná se samo slovo, ratio je pouze tříbí. Německý romantismus spojil v tomto ohledu filozofii s poezií: i ona je nakloněna vidět v lidovém jazyce, ve slovech, po nichž stačí sáhnout, bez okolků a intelektuální ekvilibristiky, zjevení božské skutečnosti.

Princip jazyka jako rozhodujícího prvku národní identity formuloval poprvé Johann Gottlieb Fichte ve svých *Řečích k německému národu*.⁵⁵ Národ, který má svůj jazyk za synonymum národního ducha, klade rovnítko mezi ideálností jazyka

---

⁵⁵ *Die Reden an die deutsche Nation*, 1808.

(pochází z národa) a ideálnost národa (danou jazykem). Ideální národ hovoří ideálním jazykem lesů, vod a strání, jazykem rodné země, jazykem zemského ráje netoliko na pohled. Jazyk je tak povolán hrát hlavní roli v kolektivní katarzi. Ale nejen to: umožňuje současně vymknout se historii a historické realitě. Na její místo nastupuje historický mýtus.

Fascinace vyvolaná uznáním indoevropštiny⁵⁶ jako kolébky árijského – to jest civilizovaného – světa dalece přesáhla meze srovnávací filologie. Tutéž fascinaci můžeme pozorovat ve všech sférách, v nichž se národ identifikuje jako nositel kultury a civilizace, jmenovitě v historiografii, mytologii a rasových teoriích. Fakt, že semitské jazyky nevstupují do indoevropské kulturní filiace, znamená, že nemají své místo v nově vybudovaném konceptu civilizace. Právě zde, v této souvislosti, se zhruba v polovině 19. století, díky původně čistě jazykové teorii, ustanoví a vyhrotí opozice mezi árijským a semitským. Začleněn do křesťanského antisemitismu, tento vědecký jazykový rasismus, hlásající prvenství árijské kultury – za jejíž nejvlastnější představitele se o pár desítek let později prohlásí Němci –, bude jedním z určujících faktorů, které dovedou Evropu k plynovým komorám. Pro ilustraci tento úryvek z knihy Adolfa Picketa, profesora ženevské univerzity, z roku 1859:

„V dobách dávnějších než nejstarší historické svědectví, v dobách, které se ztrácejí v temnotách času, sílila ve své kolébce, co předzvěst skvělé budoucnosti, rasa vyvolená Prozřetelností, aby jednoho dne vládla celému světu. V lůně velkolepé, byť strohé přírody, jež vydávala své plody beze všeho plýtvání a mrhání, tato rasa, obdařená nejčistší krví a nejzářnější inteligencí,

---

⁵⁶ Zvané tím kterým autorem árijština, jafetičtina, indogermánština, indokeltština, thráčtina, kavkazština...

byla od počátku povolána dobýt svět. /.../ A jak tato rasa sílila a rozkvétala, vytvořila si jazyk, úchvatný svou bohatostí, zdatností, harmonií a dokonalostí form; jazyk, v němž se obrážely citová pohnutí, prosté záliby, ale i zanícení pro vyšší cíle, pro lepší svět; jazyk plný obraznosti, jehož samotné zárodky dávaly tušit budoucí bohatství, velkolepý rozkvět nejzazších podob poezie, nejhlubších myšlenek, kterých je člověk schopen. /.../ A zatímco Hebrejci žárlivě střežili jádro pravdy, z něhož mělo jednoho dne vytrysknout světlo, Prozřetelnost již udělila jiné rase úlohu bojovníků pokroku. Tato rasa byla od samého počátku obdařena schopnostmi, které Hebrejci postrádali.“⁵⁷ A tak dále a tak podobně.

V této souvislosti není možná úplně od věci připomenout, že když o nějakých sedmdesát let později, tedy ve 30. letech 20. století, dozníval spor o pravost či nepravost Rukopisů královédvoreckého a zelenohorského, posledními obránci pravosti byli čeští fašisté sdružení ve skupině Vlajka. „Rehabilitace tohoto klenotu národní kultury“, jež přispěje k „obrození národních ideálů“⁵⁸, byla dokonce jedním z programových bodů organizace. Rukopisy dokazovaly starobylost české jazykové kultury; ti, kteří hovořili o padělku, byli tudíž obviněni z nedostatku důvěry v tvořivost českého národa, potažmo z absence národního cítění. Domnělá starobylost jazyka jako kritérium zdravého a dynamického národa – v opozici k národům méně zdravým a méně dynamickým – tu tedy posloužila obdobným způsobem.⁵⁹

---

⁵⁷ Citováno in M. Olender: *Les langues du Paradis*, 1989.

⁵⁸ Citováno in *Rukopisy Královédvorecký a Zelenohorský: dnešní stav poznání*, sborník Národního muzea, XIII, 1-5, 1969.

⁵⁹ Pro úplnost dodejme, že teorie o pravosti rukopisů má své izolované

R ekonstrukce indoevropštiny a její ideologická koncepce jsou téměř výhradně dílem německých badatelů.⁶⁰ Anglie přistoupila k objevu svého krajana Williama Jonese s jistou nedůvěrou; tradiční náboženská dogmata mají ve viktoriánské Anglii stále ještě váhu, nehledě k tomu, že představa kolonizátorů, hovořících zprzněným jazykem kolonizovaných, působila a priori rušivě.⁶¹ Francie, určující ráz celé vzdělanecké Evropě, neměla motivaci si dokazovat svou kulturní existenci; francouzština jakožto jiný jazykový bastard by ostatně sotva mohla aspirovat na prémii za čistotu. Z možných konkurentů zbývaly slovanské země. Ty se mohly do soutěže o titul čestného Indoevropana vrhnout o to lítěji, že jim byl přiznán titul aspiranta – jedním z mála neněmeckých komparatistů, Dánem Rasmusem Raskem.⁶² Raskova genealogie indoevropštiny zahrnovala staroindičtinu, sanskrt, řečtinu, latinu, germánštinu, baltštinu a slovanštinu. Pro úplnost dodejme, že Němci viděli věci jinak: Boppova konkurenční teorie zmiňovala z evropských jazyků pouze řečtinu, latinu a germánštinu.

Češi zaujímají v tomto obrazci dost kuriózní místo. Německý koncept národní čili jazykové čistoty (koncept, jehož jedním z hlavních pilířů byla snaha doložit privilegované místo němčiny v indoevropské filiaci) byl namířen prvořadě proti sílícímu vlivu francouzštiny a francouzské kultury, ohrožující v

---

přívězce dodnes: srov. např. J. Urban – K. Nesmerák: *Fakta o protokolech RKZ*, 1996.

⁶⁰ Wilhelm von Humboldt, Franz Bopp, Jacob Grimm, August Schleicher, Friedrich Max Müller. Jedinou výraznější výjimkou z pravidla je Rasmus Rask.

⁶¹ Oxfordská univerzita odmítla ještě v roce 1860 návrh na založení katedry komparatistiky.

⁶² Rask je rovněž autorem návrhu převzít z češtiny, při transkripci sanskrtu, diakritická písmena č, š, ž a označení délky čárkou.

očích německých buditelů národní identitu.⁶³ Ujistit se o své národní identitě potřebovali i Češi – v opozici vůči vlivu německému. Podle pochybného, leč klasického pravidla, které žádá potřít nepřítele jeho zbraněmi, vytěžili Češi z německého boje za jazykovou obrodu své vlastní argumenty. Příznačně byly do češtiny přeloženy i některé obrany německého jazyka:

*„Není dlouho, nic se nelíbilo, co nebylo francouzské. Každý, kdo dobrého tonu býti chtěl, chodil, křepčil, šermoval, jedl a pil jen po francouzsku. Při dobré společnosti bylo by to neslušné, aby se jen slovíčko německé prohodilo. /.../ Všecko se hanělo po pansku a po pansku ušklíbalo na všecko německé, a kdo aspoň trochu po francouzsku parlírovat neuměl, byl za nehodného ve společnosti, v obchodě i v úřadě držán.“*⁶⁴

Tón i výrazivo německých obran byly zcela zaměnitelné s tónem a výrazivem českých buditelských pamfletů:

„Jako by se nic nelíbilo, co aspoň trochu německé není. Jako by se Čechové za svůj jazyk styděli. Každý, kdo dobrého tonu býti chce, chodí, křepčí, jí, pije a mudruje jen po německu. Při dobré společnosti bylo by to jaksi neslušné, aby se jen jedno malé slovíčko české prohodilo. /.../ Všecko se po pansku haní a po pansku ušklíbá na všecko české, a kdo aspoň trochu po německu šprechýrovat neumí, je za nehodného všade držán.“

Ponechávám na vaší soudnosti rozhodnout, zdali jde o mystifikaci nebo o citát.

---

⁶³ Proti francouzskému vlivu horlil už Leibniz.

⁶⁴ In *Prvotiny pěkných umění* z 21. 7. 1814. Citováno in A. Pražák: *Národ se bránil*, 1945.

Jazyk je tedy jedinečným pohonem české kulturní identifikace: co lze jazykově podložit, ať už jakkoli spekulativně, lze si kulturně přivlastnit. Zápolení na hřišti indoevropštiny můžeme ilustrovat tezemi, které se dnes jeví karikaturálně, ale jež jsou naprosto v duchu dobové atmosféry a potřeby zaujmout místo v jazykové hierarchii.

Na vrcholku této stojí jazyk slovanský, který „krásou a vyjádřením nad řeckým a latinským jest“⁶⁵, který „předčí i samou heleninu a latinu“⁶⁶, který stojí „přede všemi evropskými jazyky“⁶⁷, který tudíž „matkou jiných jazyků slove“⁶⁸ a který jako jediný „k mudrcnému ideálu jazyků /.../ dostupuje“⁶⁹. Ze slovanských jazyků je pak nejdokonalejší čeština, která vyniká nad svými „slovanskými sestrami“ svou gramatikou⁷⁰, která je „ze všech zpěvných sester slovanských /.../ nejzpěvnější“⁷¹ a která své sestry předčí i „výbornou časoměrou“⁷². Čech se učí lépe hudbě i cizím jazykům, neboť „mluví zároveň v taktu“ a „má ve své řeči téměř všechny zvuky“.⁷³

---

⁶⁵ In Antonín Jungman: *O samskritu*, Krok I, 1, 1821.

⁶⁶ In Václav Bergner: *O literatuře vesměs a žádosti*, Krok II, 4, 1831.

⁶⁷ In Václav Hanka: *Mluvnické přednosti řeči české v přirovnání s jejími slovanskými sestrami*, Časopis českého muzea, 1827. Citováno in V. Macura: *Znamení zrodu*, 1995.

⁶⁸ In Jan Rulík: *Sláva a výbornost jazyka českého*, 1792. Citováno in A. Pražák: *Národ se bránil*, 1945.

⁶⁹ In Václav Bergner: *O literatuře vesměs a žádosti*, Krok II, 4, 1831.

⁷⁰ In Václav Hanka: *Mluvnické přednosti řeči české...* Citováno in V. Macura: *Znamení zrodu*, 1995.

⁷¹ In Jan Pravoslav Koubek: *Jazyk a technika právníká Slovanův*, Časopis českého muzea, 1839. *Ibid.*

⁷² In Jan Kollár: *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře*, 1862. *Ibid.*

⁷³ In František Martin Pelcl: *Řeč o užitečnosti a důležitosti českého jazyka, s poukazy na jeho praktičnost pro všechny obory veřejného života*, 1793. Citováno in A. Pražák: *Národ se bránil*, 1945. První z argumentů (jazyk = hudba) je příznačný pro národní obrany obecně, nalezneme jej v textech

Neodolavše skrytým půvabům etymologie, obrozenci se též kategoricky postaví proti tvrzení škohrtavých mudráků, podle nichž je většina cizojazyčných výrazů pro „Slovana“ – včetně francouzštiny a angličtiny – odvozena z latinského *sclavus*, „otrok“ – zatímco jde o pouhou výslovnostní úchylku od názvu Slovan, značící Slovo, Slávu i Člověka, jak dokládá indoevropské *kleuos*. Etymologické orgie umožní Kollárovi dosadit Slovany do starověké Itálie, kde Slované „nad jiné početnější byli“⁷⁴, Vinařickému pak teorii, podle níž jsou Keltové a venkocem i Germáni slovanského původu.⁷⁵ (Což mile potěší básníka a kazatele Josefa Černého, jenž před časem napsal Vinařickému, že by „ovšem nejlépe bylo, kdyby někdo kořen podkopal a dokázal, že Germáni nejsou Němci“.⁷⁶) Ignác Jan Hanuš se rozhodne vrátit se přímo ke zdroji (to jest do Indie) a upozorní na dosud opomíjenou souvislost mezi Buddhou – a městem Budějovice.⁷⁷ Řehoř Daňkovský poukáže na zřejmou spřízněnost slovanských jazyků a jmenovitě češtiny se starořečtinou a zrekonstruuje jazyk, kterým Slované hovořili v době Homérově:

*„Mínění hádei, tejná, Peleviada Achileva,
ulomené, ké z míri Achajom žale vetíkaoje
velaž bíněvšimných pých Ádi prohabaoje
cheroú, jichsamich že kholeňi štuchaoje honcom
hejnom též vsjem; Dnia že celiójesa vůle*

---

německých, francouzských, italských, maďarských, polských aj. Druhý (usnadněné studium cizích jazyků) je zdá se specificky český.

⁷⁴ In *Staroitalia slavjanská aneb Objevy a důkazy živlů slavských v zeměpisu, v dějinách a bájesloví*, 1853. Citováno in V. Macura: *Znamení zrodu*, 1995.

⁷⁵ Karel Alois Vinařický in *Korespondence a spisy pamětní II*, 1909. *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ In *Die Wissenschaft des slawischen Mythus*, 1842. Citováno in V. Macura: *Masarykovy boty*, 1993.

*skadě vpřod zastalasta hrizevšase
Atridešt', páňa pannárov, ai divý Achillév.
Kdožt ar sé ztejným hrizenim sobouchel máchat'se? "*⁷⁸

Helenizace češtiny – připomeňme, že řečtina byla nevyhnutelnou etapou na cestě od staroindičtiny k moderním evropským jazykům – okouzila řadu dalších badatelů, od Františka Šíra přes Aloise Lišku až po Jana Vlčka; i ten zvolil pro překlad Homéra za odrazový můstek teorii o rodové spřízněnosti, avšak s výsledkem jaksi slovansky zemitějším:

*„Chlostěna byvše tuhým posochem božiska lidobijce
Lykurga, své trsy rozmetalo v horynách...“*⁷⁹

A tak podobně: Sámó, kníže francký, se ve skutečnosti jmenoval Samoslav, knihtisk vynalezl jistý Kutnohorský, zvaný Gutenberg, Lessing se ve skutečnosti jmenoval Lesník, Dardanely vděčí svému názvu starobylému slovanskému slovu Grad, přítoky Rýna jsou Modrica, Bila a Čorna.⁸⁰

Cituji-li všechny tyto příklady, je to samozřejmě prvořadě pro jejich nechtěný půvab – bádání beze srandy jest co růže bez poupat. V žádném případě to ovšem není míněno depreciativně: všechny tyto příklady obražejí toliko stav ducha. A je myslím vysoce pravděpodobné, že za nějakých osmdesát sto let bude možno se stejnou shovívavostí hledět na teorie dnešní – přinejmenším ty, které se týkají zrodu jazyka a způsobů jeho předávání.

---

⁷⁸ In *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit*, 1829. Citováno in J. Bartocha: *O starších překladech velebásní Homérových u nás*, Listy filologické VIII, 1881.

⁷⁹ In *Hesiodovy nauky domácí*, 1835. *Ibid.*

⁸⁰ Příklady jsou převzaty z V. Macura: *Znamení zrodu*, 1995.

Na tom bych pomalu skončil, neboť nadále už to není tak zábavné; krátce nato nastoupili strukturalisté a bylo po legraci.

To, co spojovalo jednotlivé fáze jazykové reflexe v historickém čase, byl koncept *logiky* – tak, jak ji formuloval Aristotelés, tedy jako průpravu k vlastní filozofii. Od antiky přes středověk, renesanci i osvícenství chápali jazykovědci – to jest především filozofové – gramatiku v pojmech shodnosti, souhlasnosti s logikou. Kategorie jako subjekt/predikát, determinanta či slovesná syntagma jsou vnímány jako transpozice kategorií logických.

Teprve dvacáté století toto hledisko zpochybnilo s tím, že logické kategorie nejsou s to obsáhnout všechny projevy a zvláštnosti jazykových relací. Dotyčné kategorie budou tudíž napříště výrazem vztahů specificky lingvistických. Tato dostředivost, kterou se vyznačuje strukturalismus, vytěsnala do jisté míry z jazykové reflexe to, co do ní přirozeně spadá: filozofii, sociologii, etnologii, teologii, ideologii atd. Toto období je dnes nicméně překonáno, neboť ve chvíli, kdy se lingvistika definitivně osamostatnila získavši svůj jednooborový vědecký titul, chopili se jí filozofové nanovo – ku prospěchu všech.

Pakliže bych měl dojít k nějakému závěru svého příspěvku, šlo mi o to, poukázat na dvě věci.

Za prvé, že jazyk není pouze privilegovanou součástí dějin společenských idejí a ideologií, ale zhusta jejich hybnou pákou.

Za druhé, že jazyk zůstává i nadále jedním z nepočtených oborů, v nichž je člověk svrchovaně svobodný. K čemuž je nutno dodat – a tímto mravoučným dodatkem bych skončil definitivně –, že svoboda sama o sobě, zproštěna odpovědnosti, je věc v podstatě nezábavná. Odpovědnost sama o sobě, zproštěna svobody, je věc veskrze nezábavná. Zábavné je spojit obojí.

Děkuji vám za pozornost.

Patrik Ouředník
Hledání ztraceného jazyka

*Text přednášky pronesené 30. 10. 1996
v Kruhu přátel českého jazyka při FF UK*

Vydal jako svou desátou publikaci
Zdeněk Susa ve Středoklukách roku 1997
Vytiskl Unitisk v Praze 6
Vydání první